

Սերգեյ ՀԱՅՐԱՊԵՏՅԱՆ

ՀԱՅԵՐԵՆԻ ԾԱՐԱԴԱՍՈՒԹՅԱՆ ՌՃԱԿԱՆ ՀՆԱՐԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԾՈՒՐՉ

Ծարադասության ազատությունը, որ բնորոշ է հայերենին և, մասնավորապես, նրա գրաբարյան վիճակին, այնուամենայնիվ բռորովին էլ կամայական չէ, ինչպես քում է առաջին հայացքից, և կարգավորվում է լեզվի բազմաթիվ ներքին օրինաշափություններով, տարածույթ լեզվական գործոններով։ Վերջիններիս եամակարգմանը ենարևավորություն է լնձնունվում ստանձնացնել և սահմանել նախադասության մեջ շարադիուսորեն հարաբերվող միավորների լուրսքանչյուր զույգի (որոշիչ-որոշյալ, հատկացուցիչ-համակացյալ, ենթակա-սառողայալ, տարրուցյալ-խնդիր և այլն) փոխասպառության մի քանի քերականական (իմաստալին, ծևաբանական և շարադիուսկան իրավություններ), արամարանական ընդգծման կամ առանձնացման, և թոյլ կամ յեզոր դիրքերի սկզբունքներ։

Ենթավ այն բանից, որ ինն գրական լեզվում ենթակայի ուղիղ կամ սովորական շարադասության (քերականական սկզբունք) իրուրեյունները ավելի փսդ¹ մեր կողմից արդին եանգումանորեն ներկայացվել են, կանգ կառնենք այն գործոնների բացահայման վրա, որունք, կարծում ենք, նարուսում են պատամորական խոսքուն ենթակայի արամարանական ընդգծմանը, նրա եադրդակցական դերի սկախվացմանը (առանձնացման սկզբունք), կամ հակառակը (չեգոր դիրքերի սկզբունք)։

Նախադասության մեջ ենթական կարող է արամարանորեն ընդգծվել միանգամայն աարքեր պատճառներով։ Ինչպիսին էլ լինեն սրանք, ենտևանքը նույնն է՝ այդ դիրքերում ենթական ծեռք է բերում ենչերանգային ընդգծվածություն։ Վերածվում է նախադասությամբ եադրդիվոր մտքի կենտրոնի։ Այդ պատճառով էլ ենթակայի արամարանական ընդգծում ապահովող բոլոր դիրքային տարրերակները քննության են ենթարկվում որպես նրա շարադասության նույն՝ առանձնացման սկզբունքի արտահայտություններ։

Գրավոր իստրում տրամարանորեն ընդգծել նախադասության որևէ անդամը, մեծացնել նրա տեսակարար կշխոր արտաեայտվող մատքի եադրդման մեջ կարելի է ևիմնականում նրա իմաստալին բեռնվածության մեծացման նախապարհով, ինչը ծեռք է բերվում իր սովորական (ուղիղ) դիրքից ավյալ անդամի տեղաշարժերի շնորհիլ։ Այնուամենայնիվ ոչ բոլոր տեղաշարժներն են, որ կարող են հանգիցնել նախադասության անդամի տրամարանական ընդգծմանը։ Մյուս կողմից էլ քանը որ աարքեր կառուցվածքի նախադասություններում, աարքեր քերականական քննությի գործոնների ազդեցությամբ միանգամայն աարքեր է ենթակայի շարադասության սովորական եամարփող վիճակը, նշանակում է դրանցում չեն կարող միաանակ լինել նաև տրամարանական ընդգծմանը ծառայող նրա դիրքերը։ Այդպես էլ կա։ որոշ դեպքերում դրանք սառողայի (P) եամեմադասությամբ ենթակայի (S) նախադաս վիճակներն են նրանց ՏP գծային հաջորդականությունն ունեցող նախադասություններում, այլ դեպքերում՝ PS փոխականապերության վիճակները։

Այսպէս, ոյիմակոր բայի նշանակությամբ անորոշ կամ անցյալ դիրքայ-սառողայալ և սեռականածն կամ արականածն ենթակա տնեցող գրաբարյան կառուցները, փոքր բացառություն ններավ, ունեն զիմանակոր անդամների փոխադասակարության սովորական եամարփող PS կարգ, որը եթե շրջվում է, ապա իմբնականում ենթակայի նախադասության սկզբում ընդգծվեր անհրաժեշտությամբ թելադրված։ Օրինակներ՝ «Զեր Ժառայից զմեր տէրանց ծիրոց գրաք կալեալ է»/Բուլ., 254/։ Խորց արարշին յառաջազոյն պատիքեալ էր նմա»/Եզգ., 52/։ «Տրդաայ բուռն հարեալ ի կինն» /ՄևՊՀ, 195/։

¹ Ա.Հ այ թ ա պ ե տ յ ա ն, ենթակայի, սառողայալի և ուղիղ խնդրի շարադասությունը գրաբարում, Հայոց լեզվի պատմության եարցեր, հ.2, Եր., 1985։ Նույնի, Հայերենի անցադակամ կառուցների շարադասության մի քանի եարցեր, ԳԱԱ ԸՀՀ կնմարմի Գիտական աշխատություններ, հ. 1, Գյումրի, 1998, էջ 95-110։

«Չարիմացին Վարագվաղանմայ զիտացեալ զանենարին ոխութիսն Վասակայ» /ՂՓՊՀ, 80 / և այլն:

Ի դեպ, թեր (սեռական-արականածե, եայցականածե) ենթակաների տրամաբանական շեշտվածությունն ավելի նվազելի է դասնում, եթե նման նախադասությաններում գլխավոր անդամները ընդմիջվան են ենդինակային խաքալ: Վերջինս, որ հաճախ նաև դիմավոր միակազմ կառուց է, ակնեայստեղ մնացնում է նրանց բաժնող արասանական դադարի պատճեն՝ էապես նպառանձնվ նախադասության սկզբում ենթակայի առավել ընդգծմանը: Օրինակներ՝ «Ճաշկապարկաց առեն բնակել յաւերակն» /Եզն., 69/: «Բայց զմագայ առնեն ասէ ողյու պատմագիր ի Պատրամա, ումենմէ ի Հայկայ քոռնէ լինել» /ՄԽՊՀ, 71 / և այլն:

Այդպես էլ՝ միստիմի կամ պակասապօր բայ-սսարոզալով կառույցներում գերազանցաւածես տրամաբանական շեշտան իր վրա վերցնելու նպասակ ունի տվյալար ենահաղաս ենթակայի (նաև թեր եղբակածուով): Ճգտամբ առաջարարական, ինչպես, օրինակ՝ «Դիւացէ կերպարանս կերպարանս ցուցանել» /Եզն., 69/: «Նմա պարա էր ստնել զերկինս և զերկիր» /ն.ա., 82/: «Ինձ պիտոյ է ի քեն մկրտել» (Ես պետք է մկրտվեմ քեզանից) /Սատր., Գ, 14/: «Դեւ գոյր ի քեզ» /ՂՓՊՀ, 413/: «Բայց դեռ բարեկամութիւն էր ի մէջ բազաւորացն երկոցունց» /Բուզ., 76/:

Սովորաբար ենթական առանձնացվելով մովսում և նախարարական սկիզբը (SP), եթե իրեն եարադիր ունի ինքն անձնական դերանունը սպասարկու սաստկական նշանակությամբ; Օրինակներ՝ «Ինքն բազաւորն երամանի նորա անսայր» /Եղ., 88/: «Նա ինքն ի վերայ ծովու եկմունս էարկ նմա» /Սադմ., ԻԳ, 2/: «Ինքն Տէր ուղիղ արասցէ զշախու քո» /Առակ., Դ, 27/: Ընդ որում, շարադասական այս աարբերակում կիրառվում է նաև ինքնին բառը՝ եաստանող սասակական նշանակությամբ. «Ինքնին բազաւորն ականատէս լիներ իրացն յանդիմանաթեան» /Եղ., 20/: «Տէր ինքնին արասցէ զինարս մերում վիրկութեան» /ն.ա., 138/: «Դուք ինքնին զիտէր ... ամենայն չայիս» /Ազար., 247/: Շաա եաճախ այտ նույն նպասակու անձնական դերանվան առաջին կամ երկորդ դեմքալ պրատեայաված ենթակային ետրադրվում է նույն դերանվան՝ զրաբարում մակրայական արժեքով ընկալվող բացատական եղուկածնը. «Դուք քեզէն եկիր...» /Բազ., 265/: «Մեր մեզէն ողջ եմք դիցն օգնականութեամբ» /Եղ., 9/ և այլն: Ի դեպ, նույնիսկ սակավադեպ ինքնարույն զործածությաններում, ինչպես իրավացիարեն նշում է Ա.Արրանամյանը², սրանցում եղուկի իմաստը չի զիաակցվում, սրանք սպասարկա բառեր են՝ սասակական նշանակաթյունը, առանց եղուկական իմաստի դոյզն-ինչ դրսեորման. «Ինձէն...զիմ վաստակս ապախս ոչ արարից» /Ազար., 54/ և այլն:

Նույն ՏՊ շարադասական աարբերակում ենթակայի առաջադասաթյանը ոճական նպասակու ամրակայվում է նաև անձն բառի զործիական եղուկածնի սպասարկու եարադրական ամբ, որն օժտված է եավասարեցնողի, եակադրվոյի, զամ այլ դեմքերի բացառողի սասակական իմաստով. «Դուք անձամբ զանձինս այլում ի ծառայութիւնս արկանէիր» /Եղ., 55/: Նկատենք որ անկախ գոյականական (ոչ սպասարկու) կիրառության դեպքում անձն բառով ենթական բարուովին է աչքի չի ընկնում շարադասության նման կայունությամբ. «Ընդրանին զիուս և անտորք ամձինք զիուս այդպիսի բանից» /ՂՓՊՀ, 414/: «Ի Տէր պարծեսցի անձնին» /Եղ., 177/ և այլն:

Սովորապաս ենթակայի իմաստային ընդգծումը ենթավոր է նաև անգամ, իսկ և ս, մ. ի ա յ ն և այլ եղանակավորալ բառերալ, որոնք, ենթակային ետրադրվելիս, շնորհիվ իրենց բարձր ենթերանգի, նպաստում են նրա տրամաբանական ընդգծմանը և պահում այդպիսի ենթական նախադասության սկզբում: Օրինակներ՝ «Տղայք անգամ յայրուն» /ՂՓՊՀ, 419/: «Նորա ևս ...զօրանային ի սերն Զրիսառուի» /Եղ., 21/: «Նաև արջը օրեասականը...եզօրագյուն կոռուին» /ն.ա., 8/: «Եւս և մարմին իմ բնակեսցի յուսով» /Սադմ., ԺԵ, 9/ և այլն:

Ի դեպ, սպասարկու բառերի եարադրական արամարանորեն ընդգծված ենթակաների առաջադասությունը, եզակի բացառություններով, կայուն է զրաբարի

² Ա.Ա ր բ ա հ ա մ յ ա ն, Գրաբարի ձեռնարկ, Եր., 1976, էջ 76 :

ապամողական նախադասարքյան մեջ: Բացառությունները (PS) եկմնականում վերաբերում են այս դեպքերին, երբ ենթակայի ոնոգումը կատարվում է և շաղկապի բարությունը ապամողական գործածությամբ, ինչպես «Երկներ և ծովն ծիրամի» /ՄԽՊՀ, 85/: « Յանդինան զնոսա և պատերազմացմաց դէպք» /Եզն., 107/: «Ժողովեցան և նորա ի եռլիստ» /Ա.Թագ., ԺԵ, 12/: Հարկ է նշել, որ և շաղկապի այսպիսի նշանակությունը իր դրսելում է զանում ենց ենթակայի ենապատության պայմաններամբ: Գրաբարի նախադասության սկզբում դրված ենթակային եարաւորված և զորկ է եղանակավորիչ արժեքից և գերազանցապես ընկալվում է իր բուն խոսքիմասային իմաստով («Եւ գործ ըստ նոցին օրինակի կաարերէ» /Բուգ., 65/) կամ էլ լսվագույն դեպք ում դիտվում է իրքն գրաբարին այնքան բնորոշ եավելացրաւթյուն, որը ինչպես քերականական, այնպես էլ արտաեայացչական անսակեաից տոփրաքար խոսքում բոլորովին ավելորդ է³: Հմմա: «Եւ եղրարը նորա լուան զայս ամենայն» - «Լուան զայս ամենայն և եղրարը նորա»: «Եւ ուստեղը ծնան նմա» - «Ծնան նմա և ուստեղը» և այլն:

Չափ հաճախ ենթական սկզբանային դիրքում արամաքանական շեշտվածություն է սահմում, եթե բնդմիջվում է սատրոզյալից ուրեմն, թէ, երէ, սակայն, թէպէտ և այլ շաղկապների երանգավորիչ սպասարկու կյալաւությամբ, ընու որում դրանք անպայմանարեն սլիտի եաջորդեն ենթակային, որպեսն նախորդեյիս կորցնում են վերոնիշյալ իմաստը և գերազանցապես ընկալվում որպես շաղկապներ: Օրինակներ՝

«Ասոուածք մեր ուրեմն եկեալ իջեալ են ի բանաս» /Եղ., 144/: «Իմ թէպէտաւ էր յառաջազյան եղացեալ զայսպիսի մեծ իկա» /ՂՓՊՀ, 88/: Հմմա: «Դեւ ուրեմն եարաւ ի քեզ» - «Ուրեմն դեւ եարաւ ի քեզ»:

Իր արամաքանական ընդգծվածությամբ որոշակիուրեն ստանձնանում է սկզբանին դիրքի ենթական, եթե սատրոզյալի ենա նորա անմիջական կոսպր բնդմիջվուծ է ասէ, ասեն միակազմ ենթինակային նախադասությամբ, Ինչպես՝ «Այր, ասէ, առ քաղցի իւրում շրջեսցի...» /Եղ., 8/: «Լուսին, ասեն, ի երքոյ է քան զարեգակն» /Եզն., 139/: Ավելացնենք նաև, որ ենթինակային իտոքի առաջացրած դադարը թեւ եանցնում է: զործողություն կաարող առարկայի իմաստույն ընդգծմանը, սակայն չի արտեսում ենթական շարականաւության եարաբերությունների ոլորաից: Հար և նման դեպքերում ենթակայի արդիմանը իտշնորաւում է: այն կարևոր եանցամանքը, որ ենթական նախադասության սատրոզմային ենթի բադապդիչն է, այն անդամը, որը սատրոզյալի ենա ունեցած սատրոզմային եարաբերությունը: Այդ պաաճատալ ինչպես ենթական, տյնպես էլ սատրոզյալ նախադասության կաաոցվածքում երթեր չեն տըռեվամ:

Ի դեպ, զիսավոր անդամների վիրքային բնդմիջմամբ առաջադաս ենթակայի առավելազույն բնդմանն է ծառայում զրաքար քարզմանական և ինքնուրույն զրականության լեզվում եածախսակի դրաւորում ունեցող լեզվա-ոճական մի կրևոյր, որ մասնագիտական գրականության մեջ սաացել է: «ավելացրությամբ շրջում» անվանումը⁴: Ոճական տյա ենարքը օգաագործվում է նախադասության կազմում ողեւ անդամը տրամարանորեն ուժգին շեշտելու նպաաակով և ենթադրում է նախադասության կառուցվածքի մասնակի փոփոխություններ: Մուսնավորապես, ենթական ավելա-դրաւթյամբ շրջման դեպքում մշտապես զրադեցնում է նախադասության սկիզբը՝ եամապատասխան դեմք և քիւ ունեցող նմ բայի ենապատաս եարադրաւթյամբ, որին ենաւում է նախադասության մնացած մասը: Վերջինս ավելայիլի իսարքին կապվում է որ եարաբերականի կամ զի շաղկապի միջոցով և սովորաքար աշքի չի բնկնում մյուս անդամների լրացուցիչ տեղափոխություններում: Ավելադրությամբ շրջման ոճական-արաւանայացական արժեքը լիսին ընկալելի է դատում մինեայն շարականաւության կառուցի երկու տարբերակների եամենաաության միջոցով: Այսպես, «Ես եանի զեզ յերկրէն եզիպաացմց» և « Ես եմ.որ եանի զեզ յերկրէն Եզիպոացուց» նախադասություններում առկա է զիսավոր անդամների ՏՊ եազորդականությունը: Սակայն եթե առաջինում սկզբանային ենթական ոճականորեն չեղոր է, և տրամարանական շեշտար

³ Տես Վ. Առաջ ելլա մ, Գր. Նարեկացու ուսում և ոճը, Եր., 1975, էջ 12:

⁴ Ա. Առ ե լլա մ, Հայոց լեզվի անսություն, Եր., 1965, էջ 538: Խ. Բաղրայան, Ժամանակակից հայերենի պարզ նախադասության շարադասությունը, Եր., 1976 և ուրիշներ:

կրողը ստորոգյալն է, առաջ երկարություն ենթական խսախվ առանձնանում և մդվում է հաղորդման առաջին պահ, որպես նախադասությամբ եադրդվող մտքի առանցքային միսվոր՝ օժովեղով եատուկ արածանայտչականությամբ: Ընդ որում, սյստեղ ենթակալի տրամարանական բնդգծումը պիտի բացատրել ոչ միայն նրան եաշործող եմ բայի առկայությամբ, այլև նախադասության ավելացիր և եկմնական եատվածները սահմանագատող որոշակի դադուրով, որի շնորհիվ ավելացիր եավածը նախադասության ենշերանգային արտարերության պյացնում առանձնացվում և դրանով իսկ եակադրվում է եաշործող եատվութիւնը իր արտասանության ուժով՝ ճեղք բերելով ընդգծված արտահայականություն: Ավելադրությամբ շրջումը գրարարի ոճական եարուստ հնարավորություններից է: Ա.Բագրատունին այն եամարում է «գրարարի վայելչություններից մեկը»⁵:

Օրինակներ՝ «Դու ես որ փառատրեալի ես ի վերայ ամենայն ակելերաց» /Ա.Չար., 179/: «Վարդան է որ մատնէ զքեզ քագատրին Պարսից» /Բուգ., 198/: «Տէր է որ ուստից աշակեան գիմասատութիւն և զեանձար» /Յուլ., 118, 2/: «Աստուածութիւն և եր է որ սուտնջնաւոր է» /Եզն., 71/: «Ոչ որ է որ առնէ զբառն» /Սաղմ., Ծբ., 4/ և այլն:

Աներածեց ենք եամարում նշել, որ ներկայացվում են հիմնականում երկկազմ նախադասության այն շարադասական աարբերակները, որոնցում ենթակայի արամարանորեն ընդգծված լինելը, մեր կարծիքով, երկմտանքի աեղիք չապահու: Մինչդեռ կան դիրքեր, որոնցում դա սաաջին եայացքից ընկալեի չէ: Այդպիսին է, ասենք, նախադասության կտգմում ենթակայի վերջնային դիրքը, երբ առորուցյան արտահայտվոծ է առարկայական բույլ նշանակություն ունեցող բայով, ինչպես, օրինակ՝ Եղիշեի պյատմության հետևյալ եավածում է: «Քազում ճմերանց եսլեցան սառնամանիք, եեաս զարուն, նկիմ նորեկ ծիծումք, աեսիմ և խմրացիմ կենցադասէր ճարցիկ» /Եղ., 203/: Նման կառույցներում վերջադտությունը ենթակայի եամար կարելի է ընդգծված լիիճակ եամարել, նկատի ունենալով այն, որ նախադասության տրամարանական պրեդիկատը հադրդվում է քերականական սուրյեկուով, և այս եանցամանքը պահենջում է, որ վերջապսա դիրքում ենթական իր վրա կրի արամարանական շլշտը:

Վերը շարադյանական պարզ է զառնում, որ պատառական խոսքում ենթակայի արամարանական ընդգծումը կարող է տեղի ունենալ ամենաարբեր պաանաներով: Սակայն ինչպիսի պատճառներ էլ եանցեցնեն դրամ, այդ դիրքերում ենթակային ընուրոց է ենշերանգային առանձնացումն ու շնումածություն: Դրանից ելնելով՝ ենթակայի բույր վերոհիշյալ դիրքային դրանորումները մեր կողմից միավորվում և դիավում են իրեւ շարադասության միևնույն՝ առանձնացման կամ ընդգծման սկզբունքի ուրտահայտությունները:

Սակայն ոչ միշա է, որ շարադասական շրջումը նպաաակ է եեաապնդում տրամարանորեն շեշտել կամ ընդգծել ավյալ անդամը՝ այն դարձնելով նախադասության իմաստային ծանրության կենարոնը, եադրդիվու մաքի եկմնական առարկան: Այն եանալու կատարվում է նաև սահմանադրուր, երբ իր սովորական դիրքից ավյալ անդամի եեաանալու պաաանազ նույն այլ դիրքի օգաագործումն է մեկ այլ անդամի արամարանական ընդգծման նպաաակու: Խոսքը վերաբերում է նախապատճեայան անդամի շարադասության այսպիս սուսպատական մեջ:

Տրամարանորեն շեզոք է զորության ընդգծման նպաաակ նախադասության սկիզբ աարված սառուցյան եացորդով ենթակայի դիրքը, օրինակներ՝ «Անկան սատակեցան ... ամենեերեան առ եասարակ ազգմ անօրէն դառնացլաց» /Ազար., 314/: «Ի փախուստ դարձին նորա երեսաց ճերոց» /Յուլ., ԺԴ., 4/: «Սոուցոյց ինձ Աստուածամենայն վիշաս իմ» /Ծննդ., ԽԱ, 51/: «Աղադակեցին որդիքն Խոսակի առ Տէր» /Դաս., Գ., 15/ և այլն:

Այդպիսին է նաև անվանական բաղադրյալ սառուցյալ եանցույցին եաչորդո, ինչպես նաև նրա բաղադրիչներին ընդմիջովու ենթակայի դիրքը: Օրինակներ՝ «Կենածամի է Աստուածիսրայիլ» /Ա.Թագ., ԽԵ, 34/: «Սաղմուր էին նշանցենատոք մրմունք

⁵ Ա.Բ ա զ ր ա ա ա ո ն ի, Հայերէն քերականութիւն ի պէս զարգացելոց, Վենեաիկ, 1852, էջ 444:

ի բերանս նոցա»/Եղ.,202/: «Հեռի եղեն եղբարք իմ»/Յովք.,ԺԹ,13/: «Չար իմշ էիս գազանք բնութեամբ»/Եզն.,46/: «Նա էր մայր եկեղեցեացն»/Բուզ.,115/:

Եթե նման բազմաթիվ օրինակներում ենթակայի ենտադրական դեսլերը (նախադասությունը եղբահական կիրառություններում) բնորոշվում են որպես տրամաբանորեն քույլ դիրքեր, ապս բաղադրյալ սառողայի առաջադաս և ընդգծված հանգույցի և սառողութիւն միջև ենթական բացարձակորեն չեզոք է, ինչպես՝ «Էին խաշինք նորա եօբն եազար ոչխար»/Յովք.,Ա.3/: «Էր Դափիր խեղամուտ լամենայն ճանապարհն իր»/Լ.Թազ.,ԺԲ,4/: «Եմ ես Ղազար»/ՂՓՊՀ,412/ «Էր սա այր զարմանալի»/Բուզ.,58/։ Այդպիսին է ենթակայի դիրքը նաև բայական բաղադրյալ ժումանակով արսակայակած պարզ ստորագյալի առաջադաս օժանդակ բայի և դերքայի միջև «Եւ էր Վարագվառան այս փեսայացեալ իշխանին Սիմենց Վասակյա»/ՂՓՊՀ,79/ և այլն։

Տրամաբանորեն քույլ կամ չեզզը է նաև ենթադաս դիրքը վերաբերականների շնորհիվ իմաստի սասակացում սաացած և նախադասության սկիզբ տեղափոխված սառողայից ենտո, ինչպես՝ «Հաւատարմագոյն և լիցի քեզ երլրորդ անաւոր գալուստն նորա»/Եղ.,13/: «Թէ և թախտ ևս էր Զըրուանն»/Եզն.,91/: «Լցու իսկ երկիր աստուածապաշտութեամբ քով»/Ազար.,97/։ Կամ երբ սստրոգյալը առաջադաս դիրք ունի զրաբարում իմաստ գործածական հոմտնիք (դիմավոր կամ անդեմ) բայածնի սասակական եավելադիր կիրառությամբ։ Ըսով տարքեր, բայց նշանակությամբ մոտ բայերը, նի կապակցության մեջ միանալով, առաջ են բերում բայինասահի խաւացում, գործողությունը դառնում է ավելի ցայտուն, լրացվում իմաստի նրբերանգներով և մղվում է եադրողվոր մաքի առաջին պլան։

Օրինակներ՝ «Ժողովեցան գումարեցան առ նա բնակից լոնճակումանն» /Յուդ.-Ա, 6/: «Իսպ զրագաւորն եպարապուցեալ ամբարյաւածեցուցաննէր որոգությադիր թշմամին»/Ազար.,142/ «Նորոգեցան գուարթացաւ աւերութիւն բազաւորթեանն Հայատան երկրին»/Բուզ.,103/: «Զանցուցանելով զանցուցէ այր նորա յետ աւուրն»/Ժիր.,16/: «Տապալեալ աւերեցան ամուլք ապաստանի նոցա»/Եղ.,201/ և այլն։

Հարկ ենք եամարում այս սահիռով նաև ավելացնել, որ ենթական իր առաջադաս սովորական դիրքում է մնում, եթե բայական եավելադրյունը չունի բայ-սառողայի լրմաստ սասակացնող նշանակություն, այլ գործածվում է իրքու զարդարանք։ Օրինակ «Որդիք նորա ... խնդրելով խնդրեսցեն»/Ազար.,899/։ «Այս ամենայն ի ծեռն այլոց գուեալ գրեցաո»/Բուզ.,9/։ Ինչպես կարելի է ենշատությամբ նկատել, վերջին դեպքում եավելադիր բայր ոչ թե ենունիշ է սառողային, այլ վերջինիս կրկնությունն է դերքայական ծևով (շինել շինելին, աներով ածեին, երկնշելով երկետու, պսակելով պսակեսջիք և այլն)։ Այնինչ եենց եռնակների եավելադրյունն է, որ ի գորու է լրացուցիչ իմաստային նրբերանգներ եադրողին զործողությանը՝ սասակացնելով բայ- առորոգյալի իմաստը։ Այս դեպքում է, որ ենթական եեաադասվում է սառողային գրադարակությունը պատկանում է չեզոք» պիր։

Գրաբարում սառողայալը ուժեղ շեշավածություն է ծեռք բերում հաւելում բայի եարադրությամբ և դրա շնորհիվ ծգվում է դեպի նախադասության սկիզբ։ Ենթական բողնելով արամարանորեն աննշանակ վիրքում։ Այսպիսի կառույցները եածալիական են եանդիպում հաակապես Աստվածաշնչի լեզվում⁶։ Օրինակներ՝ «Եւ յաւելին որոշքն Իսրայիլի առնել չար առաջի Տևառն»/Դաս.,Դ,1/։ «Ոչ յաւելին մեկնակագէնքն ասուուց գալ յերկիրն Իսրայիլ»/Լ.Թազ.,Զ,23/։ «Յաւել և լունել մարա իատութեամբ պատերազմի ի մէջ Պարսից և Հայոց ընդ միմնան»/Բուզ.,40/։

Տրամաբանորեն անշեշա է ենթական նաև բաղադրյալ բայական սառողայալի բաղադրիչների միջև կամ նրանց եազորդող դիրքում, եթե նման սառողայի դիմավոր բաղադրիչը սկիզբ, բնբացը, վերջ կամ գործողության պլի առանձնաբաւկություններ արածանայալ բայ է, կամ էլ գործութվում է ցանկության, եարկադրվածության, մտադրության և այլ երանգավորիչ իմաստաներով (իշխան, կամիմ, եածիմ, իանդրոգնիմ, փութամ, յօժարիմ, պարախմ և այլն)։

⁶ Վ.Ա ռ ա բ ե լ յ ա ն ։ Գ ր ա ր ա ր ի ե ա ս ա ր ն ա հ ի ր , Ե ր . , 1946 , է զ 25 :

Օրինակներ՝ «Սկսաւ սպարապետն խօսել միաբանութեամբ նախարարացն ընդ գօրսն»/Եղ.,J00/: «Փութասցի Ասոուած առնել զնա»/Ծննդ.,ԽԱ.32/: «Խորենցուն նա դառնալի երկիրն խր»/Ղ.Թագ..Զ.5/«Կարգեաց Դաւիթի և սկզբանն օրինել զՏէր»/Ա.Ա.7/:

Այդպիսին է ենթական նաև գրաքարյան այն կառույցներում, որոնք սկսվում են և եղեւ, և յիմէր հսկելաղիք բայերով: Ինչպես նկատել ենք, ստորոգյալն ընդգծող ու նախարարյան սկիզբ աանող ոճական այս ենարքը լայն կիրառություն ունի գրաքարյան թե՛ քարզմանական և թե՛ ինքնուրույն զյուկանության լեզվում: Օրինակներ «Ե՛ եղեւ իրրև լուս Եռհսէ...»/Ղ.Թագ.Է.8/«Ե՛ լիմէր իրրև վարէր այր Խորայիլ»/Ղ.Թագ..Զ.3/«Ե՛ եղեւ իրրև լուս զայս ամենայն քազաւորն Յունաց»/Բագ.,89/«Ե՛ եղեւ... խնդրեաց իր կին կայսրն Դիմկեախանու»/Ազար.,137/:

Ստորոգյալով արտահայտվող գործողությունը կամ եղելորյունն է մղվում ուշադրյան կենարուն, երբ նախարարյանը սկսվում է ահա, ապա բառերով, որոնք սանդում են անմիջապես գործողությանը եանորդիկիլու պատճենց՝ ստորոգյալը սովորաբար ձգելով դեսլի իրենց և ենթական տանելով արամաբանորեն չեզոք ենթադաս դիրք, ինչպես «Ապա ծունը զնէր Յակոր ի Վերայ Երկրին»/Բագ.,34/«Ապա Ժողովէր սպարապետն գօրավարն Հայոց ... զազատափումը բանակ»/Ա.Ա.41/«Ան հասեայ է բաժակն պատուհասի»/Ազար.,513/«Ան շրջեցան զինն շունքբազումք»/Եղ.,168/«Ե՛ ահա յանկարծակի բացաւ հասասապոթին երկնից»/Ղ.ՓՈՂ.29/:

Հարկ է եղեւ, որ ենթական շրջակած (տրամարանորեն չեզոք) դիրք ունի նաև այն կառույցների մեծ մասում, որոնք սկսվում են իրրև, քանզի, նաև ամ յորժամ, զի, երլ, մինչև շաղկապաններով: Օրինակներ՝ «Ե՛ իրրև ենա նամակն յարքունիտ»/Եղ.,41/«Իրրև մտածէր ... քորեափիսկոպոսն ...»/Բագ.,60/«Քանզի անկնալ էր գօրավարն Հայոց ի մեծ պատերազմին»/Եղ.,119/«Յորժամ եկեսցէ ժամանակ»/Յովե.,ԺԶ.9/և այլն:

Սովորաբար, երբ տրամարանորեն ընդգծվում և առաջին պահն նե մղվում ոչ թե գործությունը կամ այն կսահարող առարկան, այլ զյուսավորապես գործադրության եանգստանքները՝ տեղը, ժամանակը, նապաաակը, պատճառը կամ գործողության եետ կապ ունեցող առարկան, պաաանդական խոսքում ուոկա է զյուսվոր անդամների ՊՏ եածորդուկանությունը, սրան ենթական արամաբանորեն չեզոք է: Օրինակներ՝ «Միով գուտեաւ ճշմարտութեան անդեցին զմէց արք և կանայք»/Եղ.,67/«Յամենայն գօրաթիենէ քումնէ ծառայեցեր դու միամսութեամբ»/Ազար.,5/«Ի քուն գրադաւու միտքն»/Եզգն.,123/և այլն: Եթե սրանցում ենթակայի դիրքի չեզոք բնույթը կասկած չի եարուցում և բացատրված է նախադասության սկզբում (ստորոգյալից առուց) նրա լրացումների արամաբանական ընդգծման նայատակով ենթակայի սովորական շարադասության եարկադիր շրջմամբ, ապա այլ դեպքերում այն արդյունք է սատրոգյալի լրացման առաջադասության քերականական աներաժշտությամբ: Այսինքն ենթակայի չեզոք դիրքն այս դեպքում ունի քերականական եիմք: Օրինակներ «Զայս լուն թշնամիք ճշմարտութեան»/Եզգն.,51/«Զայս պայազակ նորին որդի Արշակ»/ՄԽ.Պէ.103/«Զայս ամենայն... առ ժամանակ մի... կաաարեսցեն ամենեթեամ»/Եղ.,53/: Սառուցյալի լրացումների առաջադասության դեպքաստանական աներաժշտությամբ: Այսինքն ենթակայի չեզոք դիրքն այս դեպքում ունի քերականական եիմք: Օրինակներ «Զայս լուն թշնամիք ճշմարտութեան»/Եզգն.,51/«Զայս պայազակ նորին որդի Արշակ»/ՄԽ.Պէ.103/«Զայս ամենայն... առ ժամանակ մի... կաաարեսցեն ամենեթեամ»/Եղ.,53/: Սառուցյալի լրացումների առաջադասության դեպքաստանական աներաժշտությամբ: Այսինքն ենթակայի չեզոք դիրքն այս դեպքում ունի քերականական եիմք: Օրինակներ «Ասոուած զնան շար արար»/Եզգն.,110/և այլն: Քայց քանի որ ցուցական և հաակապես եարաբերական դերանունները, շնորհիվ իրևնց խոսքիմասային յուրահասուկ իմասահի, զրավում են նուխադասության սկիզբը, այդ իտկ պաաանուով ենթակայի սկզբանային դիրքը այսպիսի կառույցներում սովորաբար փոխարինվում է ստորոգյալին անմիջապես նախորդող կամ եազորդող դիրքերով: Սրանցից առաջինը քերականորեն նպաաականաբմար չէ, որովենաւ «քանդում է» սառուցյալի միջուկի բաղադրիչների անմիջական կապը («Յոր դու շինեցեր»/Սալմ.,Ժ.13/): Այս է պատճառը, որ զրաբարի նման կառույցներում սովորաբար իշխուլը ենթակայի եանադասությունն է, ինչը վերջինիս եանար տրամաբանորեն չեզոք կինելով եանդկր, քերականորեն ամենանպատականաբմարն է զյուսվոր անդամների միջև իմասային և շարակայուսական եարաբերությունների դրսերման տեսակեաից, ինչպես օրինակ՝ «Զայս ասէ այր ցեաաաացեալս Աստո-

ծոյ»/Առակ.ի, 1/ և այլն: Ի դեպ, հար և նման դեսքերում ենթական ունի նվազագույն հմաստային բեռնվածություն, որը սակայն կարող է աճել, եթե սառողոյալին հաջորդող նրա ովքրը համընկնում է նախադասության վերջի հետ, հասկապնա, եթե առկա է դրան նպաստող սպա այլ գործոն՝ գլխավոր անդամների բնդմիջվածությունը, ինչպես օրինակ՝ «Ասլա յետ այսորիկ լրու լուսվ/յերկրեն Հայսաաան սրանչելի եայիսկոպոսն Յակոր»/Բուգ., 48/ և այլն: Ավելացնենք նաև, որ սրանով լեզվում սահղություն է նաև պատահի հանդարա շարագրանքի պատմողական խոսքում ավելի բնորոշ է սկզբնային նախադասություններին /«Զայնու ժումանակաւ էր դուտոր մի գեղեցիկ Անդրսկայ ուրումն» և այլն/: Այսպիսի նախադասությունները սովորաբար չեն կարգությունությունը հետ, ավելին, իրենք են ելակետ ծառայում հաղորդման հևտագա ծավալման համար, քանի որ ենթակայով արտահայտված սարքականները նրանցում հանդես են զայիս կոմ որպես «նոր», որի նույնին մինչ այդ իտոք չի եղել, կամ որպես անորոշ առարկա, ստարկա ընդհանրապես:

Մի քանի իտոքով անդրադառնանք նաև գրարարի մեկ այլ ոճական յուրահասակությանը. իտոք վերաբերում է առաջադաս եեղինակային իտոք-նախադասություններին, որտեղում առորոգյալի իմաստային ընդգծման նպատակով շրջված է գլխսվոր անդրամմերի վոխդասավորաբայան ավորական համարվող SP հաջորդությանը, ինչպես՝ «Յայնժում Խոսեցու Սողոմոն Վասն աանն...»/Գ. Թագ., Ը, 53/: «Եւ Խոսեցան ընդ նմա մանկափրն...»/ն. տ. Ժ. 10/: «Ետ պատասխանի զինուորն Զրիստոսի...»/Եղ., 13/: «Հանգոյն դմին ասէ Եւազարու...»/ՄԽՊՀ, 124/: «Ասեն ցնա փարիսցիքն...»/Յովի., Ը, 13/: Ծրջման արյունուրում եեղինակային խոսքի ենթական հայանվի է իր համար տրամարանորեն քայլ (ուրիշի խոսքին հարող) ովքրություն: Ի դեպ նման գեպ-քերում շաա հուճախ առկա է նաև երկրորդ հավելալիք ասացողական բայ-սաստոցալը, որը, հաջորդով ենթակային, նոր կապուց «վերականգնում է» ուրիշի խոսքի եեա եեղինակային խոսքի սաստոցալով կապվելու քերականական-արամարանական նպաակահարմարությունը, մյուս կողմից՝ արամարանորին ավելի աննշանակ դարձնում միանգամից երկու սառողոյաների արանցում հայանված ենթական: Օրինակ-ներ՝ «Խոսել սկսու քազարու և ասէ...»/Ազար., 68/: «Յայնմ ժամանակի երաման ետ հազարապեան և ասէ...»/Եղ., 134/: «Պատասխանի եա նմա Յիսուս և ասէ...»/Սարկ., Ժ. 2/: «Յայնժամ Խոսել սկսու Լիկիանես և ասէ...»/Ազար., 44/: «Ասաուածապաշասն գոշէ մարգարէն և ասէ...»/ն. ա. 537/:

Այս առիքով անհրաժեշտ ենք համարում նաև ավելացնել, որ արդարացի համարել չի կարելի ընազրի եեղինակային խոսքում գլխսվոր անդամների նմանատիպ շրջուն վիճակի՝ քարգմանիչների կողմից երրիմն-երրիմն կաաարվոր «ուղղումները»՝ արդի հայերենի հանգույն: Մինչդեռ միանգամայն ակնհայա է, որ ին հայերենի շարահյուսական իրադրյում «արդիականացունք» նկատելիորեն խախառուն է ընազրի և քարգմանությունը լեզվի պաամական հեաահույաց հարաբերակցությունը՝ աղքաաացնելով քարգմանությունը այն իմաստով, որ գրկում է նրան ոճական-արտահայտչական արխայիկ զծերից:

ՀԱՍՏԱՏՈՒՄՆԵՐ

Ազար. - Ազարանգեղայ Պատմութին Հայոց, Թիֆլիս, 1914

Բուգ. - Փատուսի Բիկանդացոյ Պատմութին Հայոց, Թիֆլիս, 1912

Եզն. - Եզնկայ Կողրացոյ Շղու աղանդոց, Թիֆլիս, 1914

Եղ. - Եղիշէի Վասն Վարդանայ և Հայոց պատերազմին, Երևան, 1957

ՂՓՊՀ - Ղազարայ Փարպեցոյ Պատմութին Հայոց, Թիֆլիս, 1907

ՄԽՊՀ - Մովսիսի Խորենացոյ Պատմութին Հայոց, Թիֆլիս, 1912

Խ. Գրքի Աստուածաշունչ Մաաեան Հնոց և Նորոց Կաակարանաց, Կ. Պոլիս, 1895/հետևյալ համառոտագրությունները՝ Առակ., Առակը Առումների, Դատ., Գ-իրը Դատատրաց, Ա Թագ.,

/Գիրը Առաջներորդ Թագաւորաց/, Դ Թագ.,/Գիրը Շարրորդ Թագաւորաց/. Ծննդ.,/Գիրը Ծննդոց/, Մատք.,/Մրրոյ Ավետարանի Ֆիսուսի Ջստ Մատքէոսի/, Մարկ.,/Մրրոյ Ավետարանի Ֆիսուսի Ջրիսասի Ջստ Մարկոսի/, Յովի/ Գիրը Յովրայ/, Յովի.,/Մրրոյ Ավետարանի Ֆիսուսի Ջրիսասի Ջստ Յովհաննու/, Յուդ.,/Գիրը Յուդիրայ/, Մաղմ.,/Գիրը Մաղմասաց/:

О СТИЛИСТИЧЕСКИХ ВОЗМОЖНОСТЯХ ПОРЯДКА СЛОВ АРМЯНСКОГО ЯЗЫКА

Резюме

С.Айрапетян

Представлены и исследованы словопорядковые факторы, способствующие логическому выделению и интонационному подчеркиванию подлежащего в повествовательной речи, те позиции, где, благодаря увеличению смысловой нагрузки, подлежащее становится доминантой передаваемой предложением мысли. Такие позиции систематизируются и рассматриваются как выражения словопорядкового принципа "выделения" подлежащего.

Отдельно исследуются также т.н. "слабые или нейтральные" позиции подлежащего в словопорядковой организации древнеармянского языка, в которых оно бывает логически незаметным и интонационно особо невыраженным.

Рассматриваются также характерные для древнеармянского "плеонастическая инверсия", и некоторые другие стиле-выразительные особенности порядка слов в повествовательных предложениях.